

УДК 903.024 (477.7)

ХЕРСОНЕСЬКО-ОЛЬВІЙСЬКІ КОНТАКТИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНАЛІЗУ СТОЛОВОЇ КЕРАМІКИ ЕЛЛІНІСТИЧНОГО ЧАСУ

Вікторія Котенко

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
Україна, 38164, Полтавська обл., смт. Опішня, вул. Партизанська, 102
E-mail: kotenkovikt@gmail.com

Питання херсонесько-ольвійських контактів за археологічними джерелами вже тривалий час розглядається у науковій літературі. В історіографії існує окремий напрямок, що досліджує політичні зв'язки північнопричорноморських полісів за елліністичної доби, де послідовно розкриваються основні етапи розвитку контактів між античними державами регіону, передусім їх військово-політичний чи соціальний характер і лише як додаток – економічна складова [1].

Характер політичних зв'язків між цими полісами у даний період лишається нез'ясованим до кінця, незважаючи на джерельну базу, представлену, перш за все, лапідарними написами та масовим археологічним матеріалом, яким виступає глиняний гончарний посуд. Наприклад, для періоду еллінізму епіграфічні пам'ятки, що засвідчують наявність міжполісних контактів, представлені у вигляді почесного декрету на честь сім'ї херсонеситів в Ольвії, а також проксеніями громадянам обох полісів, посвятами, надгробним написом ольвіополіту в Херсонесі [2]. Особливу увагу варто звернути на ольвійських декрет на честь херсонесита Аполлонія з синами, зміст якого має суто економічний характер. У ньому йдеться про грошові позики Ольвії від громадянина Херсонеса Аполлонія, сини якого на лояльних умовах приймали виплату боргу у період економічної нестабільності, що мало місце у другій половині III – першій половині II ст. до н.е. [3]. Цей документ є реальним доказом того, що в елліністичний час існували тісні економічні відносини між обома полісами. Проте, кількість таких свідчень збільшується вкрай повільно, натомість переважно більшість нових висновків про характер економічних відносин можна зробити саме на підставі ретельного вивчення масового керамічного матеріалу та порівняння знахідок з різних пам'яток. Масові керамічні знахідки є вагомим аргументом наявності стабільних торгівельних контактів між Херсонесом та Ольвією. Частково це пи-

тання було порушене на підставі вивчення колекції амфорних клейм херсонеського виробництва, знайдених в Ольвії.

Двосторонні торгівельно-економічні контакти між полісами демонструє, у першу чергу, херсонеський матеріал з Ольвії, представлений амфорною тарою та столовим посудом. М.І. Золотарьов свого часу дійшов висновку, що з останньої третини III ст. до н.е. до Ольвії з Херсонеса збільшуються надходження товарів, передусім, вина в амфорах, що співпало у часі з розширенням релігійно-політичних контактів між полісами. Виходячи із вивчення херсонеських амфорних клейм, знайдених в Ольвії, М.І. Золотарьов засвідчив, що ця торгівля у першій чверті II ст. до н.е. остаточно припиняється [4].

Стосовно ж інших видів кераміки, то дискусійним є не лише визначення центрів виробництва окремих типів столової та кухонної кераміки з Ольвії та Херсонеса, а й безпосереднє виділення компактних груп довізного матеріалу, знайденого в обох центрах, які часто зараховуються до виробів місцевих майстерень, причому, один і той же різновид керамічної продукції – як місцевий в обох центрах.

Джерельною базою у даному випадку слугує керамічний комплекс з поселення херсонеської хори Маслини, доступний автору, з широким асортиментом херсонеських виробів елліністичного часу, а також розписна кераміка з розкопок Ольвії. В археологічному матеріалі з поселення Маслини присутній матеріал, що наявно демонструє торгівельно-економічні контакти Херсонеського полісу з Ольвійським. Він представлений сіролощеною керамікою, яка, за попередніми висновками, зробленими на підставі вивчення масового ольвійського матеріалу ще від пізньоархаїчного часу, виготовлялася саме у гончарних майстернях Ольвії [5].

Дана категорія посуду вже частково введена до наукового обігу [6]. Столовий сіролощений посуд з поселення Маслини представ-

лений переважно у вигляді уламків, цілі форми є рідкісними. Натомість відома значна кількість вінець рибних блюд, виготовлених з глини різного кольору, які об'єднує зовнішнє оформлення. Поверхня сіра, лискована, край посудин орнаментований двома-трьома виділеними прокресленими чи лискованими смугами різної товщини (рис. 1; рис. 2, 1-9). Таке оформлення краю характерне для місцевого ольвійського виробництва [7, с. 47].

До відкритих форм сіролощеного посуду відносяться рибні блюда та миски. Закриті форми з поселення Маслини представлені столовими глечиками та канфаром (рис. 2, 10-11). На сьогодні існують дві протилежні думки щодо походження сіроглиняного та сіролощеного посуду з Херсонеса та поселень херсонеської хори. Т.В. Єгорова наполягає на його місцевому, херсонському виробництві та на цій підставі припускає імпорт цих виробів з херсонських майстерень до Ольвії [8]. З іншого боку, незначна кількість сіролощених виробів в елліністичних шарах як городища, так і поселень хори нашттовхує на думку про те, що це були привізні речі. Зокрема С.В. Ушаков висловив точку зору, що сіролощена кераміка надходила до Херсонеса з центру, який ще треба встановити [9].

Сіролощений посуд відомий і на інших поселеннях хори Херсонеса [10]. Так, публікуючи такий матеріал з садиби У-6 поселення Панське I, дослідники зазначають, що його наявність на поселенні підтверджує тезу про виселення сюди населення з Ольвії та його участь у колонізаційному освоєнні регіону Північно-Західної Таврики [11], не враховуючи можливість того, що сіролощений посуд міг надходити і з Керкінітіди, звідки до речі, він міг експортуватися і на Маслини.

Основним аргументом на користь ольвійського походження сіролощеної кераміки є масовість і різноманіття форм як у самому місті, так і на поселеннях ольвійської хори протягом довгого відрізка часу, присутність бракованих і погано випалених виробів, а також виготовлення одних і тих самих форм посуду не лише у сіролощеному, а й у червоноглиняному варіантах. Надходження ольвійського посуду на поселення Північно-Західної Таврики могло відбуватися через Херсонес, котрий також міг запропонувати в якості товару власну продукцію та місцеве вино у тарних амфорах. Хоча не виключені й товарно-грошові або товарно-обмінні зв'язки у межах контактної зони, що сформувалася на кордоні обох полісів.

Зворотна сторона херсонесько-ольвійських контактів прослідковується на основі аналізу розписної столової кераміки. Довізний посуд в Ольвії херсонеського виробництва репрезентований компактними групами столових форм з розписом, а також дрібною тарою, представленою флягами. Розписний посуд представлений глеками різної форми, на зовнішню поверхню котрих нанесений рослинний орнамент або горизонтальні смуги переважно у середній частині тулуба червоною чи коричневою фарбою (рис. 3). Тема присутності херсонеського розписного посуду в Ольвії вже була частково розкрита в окремій публікації [12].

Аналоги такому посуду добре відомі з території Херсонеського полісу: на поселеннях Кара-Тобе, Чайка, Південно-Донузлавське городище, Беляус, Тарпанчі, бухта Вітряна й ін. [13]. У значній кількості такий матеріал присутній також у керамічному комплексі поселення Маслини (рис. 4-5). Звідси відомі численні стінки розписних посудин, а також столова амфора з аналогічним розписом на плічках [14]. З розкопок Херсонеса також відомий подібний тип глеків. Так ще Г.Д. Белов, публікуючи матеріал з елліністичного будинку у Херсонесі, відніс смугасті глеки до місцевого виробництва [15]. Зокрема, з цистерни у північно-східному районі городища (квартал ХСVI) походить орнаментований рослинними мотивами глек (горизонтальні гілочки), який за матеріалами всього комплексу датується в межах III ст. до н.е. [16, р. 197, 209; fig. 11, 4]. Для них характерна світла або червона херсонеська глина з однаковими домішками, техніка виготовлення, подібність форми [15]. Група глеків аналогічної форми відома також з розкопок неодноразово згаданої цистерни північно-східного району Херсонеса, де вони представлені широким спектром форм та варіаціями у взаєморозташуванні смуг орнаменту та датуються III ст. до н.е. [16].

За таких обставин, економічні зв'язки між полісами, починаючи від ранньоелліністичного часу, не виглядають суперечливо. Тісні торговельно-економічні контакти, які реально можна прослідкувати на підставі вивчення масового археологічного матеріалу і шляхом співставлення колекцій різних пам'яток, у даному випадку, Херсонеса, Маслин та Ольвії, свідчать про наявність налагоджених відносин між цими двома полісами. Крім того, доводиться вкотре спростувати тезу про військовий конфлікт між полісами у ранньоелліністичний час [17], тобто у період територіального

росту Херсонеської держави на північ, адже саме цим часом датується період широких торгівельних зв'язків. Більше того, використовуючи відому на сьогодні інформацію про Північно-Західну Таврику та район Нижнього Подніпров'я, можливо спробувати побудувати дещо іншу модель контактів між Ольвією та Херсонесом Таврійським у вказаний час.

Базуючись на отриманих результатах, варто переглянути також тезу про херсонесько-ольвійський конфлікт. Справа у тому, що ольвійська присутність наразі доведена лише для поселення Панське I, яке знаходиться на невеликій відстані від Маслин, і тому, якщо конфлікт мав місце у третій чверті IV ст. до н.е. [18], то це неодмінно мало б відобразитися і на поселенні Маслини. Тому, військові сутички Ольвії з Херсонесом, якщо і мали місце, то носили вкрай локальний характер (у межах одної пам'ятки), враховуючи доведені економічні відносини між полісами в елліністичний час на матеріалах поселень херсонеської хори, зокрема Маслин, і самої Ольвії.

Таким чином, на основі аналізу столової кераміки з Ольвії та поселення херсонеської хори Маслини, що представлена переважно сіролощеними виробами та розписними глеками, вдалося з'ясувати, що за елліністичного часу між полісами існували торгово-економічні зв'язки. Більше того, з певною долею вірогідності можна говорити про існування північно-західного вектору херсонеської торгівлі, що був спрямований на античні поліси Північно-Західного Причорномор'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Виноградов Ю.Г. Понт Евксинский как политическое, экономическое и культурное единство и эпиграфика / Ю.Г. Виноградов // Античные полисы и местное население Причерноморья: Материалы междунар. науч. конф «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура» / [под ред. Ю.Г. Виноградов и др.]. – Севастополь, 1995. – С. 5-56; Былкова В.П. К вопросу о торговых связях Ольвии и Херсонеса с населением Нижнего Поднепровья в конце V-IV вв. до н.э. / В.П. Былкова // Античные полисы и местное население Причерноморья: Материалы междунар. науч. конф «Межполисные взаимоотношения в Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура» / [под ред. Ю.Г. Виноградов и др.]. – Севастополь, 1995. – С. 61-64; Былкова В.П. Белозерское поселение в контексте синхронных археологических памятников / В.П. Былкова // Проблемы археологии Восточной Европы. К 85-летию Бориса Андреевича Шрамко / [отв. ред. С.И. Посохов]. – Харьков: Курсор, 2008. – С. 56-64; Доманский Я.В. Основные этапы развития межполисных отношений в Причерноморье в доримскую эпоху (VIII-I вв. до н.э.) / Я.В. Доманский, Э.Д. Фролов // Античные полисы и местное население Причерноморья: Материалы междунар. науч. конф «Межполисные взаимоотношения в

Причерноморье в доримскую эпоху. Экономика, политика, культура» / [под ред. Ю.Г. Виноградов и др.]. – Севастополь, 1995. – С. 78-99; Золотарев М.И. Взаимоотношения Ольвии и Херсонеса в IV-II вв. до н.э. (по материалам херсонесских керамических клейм из Ольвии) / М.И. Золотарев // Северо-Западный Крым в античную эпоху / [отв. ред. В.А. Кутайсов] – К.: Киевская Академия Евробизнеса, 1994. – С. 123-137; Золотарев М.И. Была ли херсонесско-ольвийская война в середине IV в. до н.э. / М.И. Золотарев // Боспорский феномен: погребальные памятники и святилища: материалы международной научной конференции. – СПб., 2002. – Т. 2. – С. 68-69.

2. Виноградов Ю.Г. Понт Евксинский... – С. 30, 40.
3. Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э.: Историко-эпиграфическое исследование / Ю.Г. Виноградов. – М.: Наука, 1989. – С. 209-217.
4. Золотарев М.И. Взаимоотношения Ольвии... – С. 128.
5. Буйских С.Б. Серая керамика как этнопоказатель греческого населения Нижнего Побужья в VI-I вв. до н.э. / С.Б. Буйских // Боспорские исследования. – 2006. – Вып. XI. – С. 39-42.
6. Котенко В.В. Сіролощена кераміка з поселення Маслини / В.В. Котенко. // Археологія. – 2011. – № 1. – С. 68-76; Kotenko V.V. Grey-Ware Pottery from the Maslyny settlement / V.V. Kotenko // Ukrainian Archaeology. – 2011. – P. 57-64.
7. Буйских А.В. О начале производства рыбных блюд в Ольвии / А.В. Буйских // Боспорские чтения XI. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. – Керчь, 2010.
8. Егорова Т.В. Чернолаковая керамика IV-II вв. до н.э. с памятников Северо-Западного Крыма / Т.В. Егорова. – М.: Изд-во МГУ, 2009. – С. 66.
9. Ушаков С.В. Сероглиняная керамика с черным покрытием из раскопок ХС VII квартала Херсонеса Таврического / С.В. Ушаков, Е.В. Струкова // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века: материалы XII международной научной конференции. / С.В. Ушаков, Е.В. Струкова. – Ростов-на-Дону, 2007. – С. 45.
10. Ушаков С.В. Сероглиняная керамика с черным покрытием из раскопок на хоре Херсонеса / С.В. Ушаков, К.С. Ушакова // Историко-культурное наследие Тарханкута: Материалы II Международной науч.-пр. конференции: Сб. статей / Сост. А.Р. Кемалова. – Симферополь: Н. Орианда, 2012. – С. 169-176.
11. Hannestad L. Black-Glazed, Red-Figure and Grey Ware Pottery. / L. Hannestad, H. Blinkenberg Hustrup, V.F. Stolba // Panskoye I. The Monumental Building U6. / [Eds. L. Hannestad, V.F. Stolba, H. Blinkenberg Hustrup]. – Aarhus: Aarhus University Press, 2002. – P. 131.
12. Котенко В.В. Посуд Херсонеса Таврійського, знайдений в Ольвії / В.В. Котенко // Археологія і давня історія України. – 2015. – Вип. 1 (14). – С. 119-130.
13. Дашевская О.Д. Эллинистическая расписная керамика из Северо-Западного Крыма / О.Д. Дашевская // Советская археология. – 1967. – № 1. – С. 162; Егорова Т.В. Новая раннеэллинистическая усадьба на городище «Чайка» и ее место в структуре поселения / Т.В. Егорова // Stratum plus. – 2014. – № 3. – С. 319.
14. Котенко В.В. Посуд Херсонеса Таврійського... – С. 124.
15. Белов Г.Д. Эллинистический дом в Херсонесе / Г.Д. Белов // Труды Государственного Эрмитажа. – 1962. – Т. VII. – С. 152.

16. Zolotarev M.I. Hellenistic Ceramic Deposit from the North-eastern Sector of Chersonesos / M.I. Zolotarev // *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400-100 BC* / [Eds. V.F. Stolba, L. Hannestad]. – Aarhus: Aarhus University Press, 2005. – (BSS 3). – P. 197-198, fig. 10-12.

17. Золотарев М.И. Была ли херсонесско-ольвийская война в середине IV в. до н.э. – С. 68-69.

18. Рогов Е.Я. Некоторые проблемы становления и развития Херсонесского государства / Е.Я. Рогов // *Stratum plus*. – 1999. – № 3. – С. 135-136.

Котенко Вікторія Херсонесько-ольвійські контакти за результатами аналізу столової кераміки елліністичного часу

У статті досліджується питання економічних відносин між Херсонесом Таврійським та Ольвією у період їх бурхливого розвитку за елліністичної доби. Залучено окремі категорії матеріалів з розкопок херсонеської хори й Ольвії – сіролощеної посуду і столову розписну кераміку. Наголошено на існуванні торгівельних зв'язків між полісами, переглянуто тезу про військовий конфлікт між ними у вказаний час.

Ключові слова: античний час, Північне Причорномор'я, Херсонес Таврійський, Ольвія, Маслини, сіролощена кераміка, розписна кераміка

Котенко Виктория Херсонесско-ольвийские контакты по результатам анализа столовой керамики эллинистического времени

В статье исследуется вопрос экономических отношений между Херсонесом Таврическим и Ольвией в период их бурного развития в эллинистическое время. Привлечены отдельные категории с раскопок херсонесской хоры и Ольвии – серолощеной посуда и столовая расписная керамика. Сделан акцент на существовании торговых связей между полисами, пересмотрен тезис о военном конфликте между ними в указанное время.

Ключевые слова: античное время, Северное Причерноморье, Херсонес Таврический, Ольвия, Маслины, серолощеноя керамика, расписная керамика

Kotenko Viktoriia Relations between Chersonesos and Olbia on the analysis of Hellenistic tableware

The issue of relations between Chersonesos and Olbia on the archaeological sources at Hellenistic period a long time has been considered in the scientific literature. The nature of political relations between these polises at this time are unclear, regardless of the source base provided massive archaeological material, which are pottery. Mutual trade and economic contacts between polises demonstrates primarily by the Chersonesian material from Olbia presented by container amphorae, that was investigated by M.I. Zolotarev, and tableware.

The source base in this case is a ceramic complex from Maslyny settlement of Chersonesian chora with a wide range of Chersonesian products of Hellenistic period, and painted pottery from excavations of Olbia. Archaeological material from Maslyny settlement contains some finds which clearly demonstrates the trade and economic contacts between Chersonesian and Olbian polises. It presented by grey-ware pottery (fish plates, small jugs, kantharoi), which made in ergasteria of Olbia according to preliminary conclusions based on the study of mass Olbian Late Archaic material.

Reverse side of Chersonesian and Olbian contacts traced on the analysis of table painted ceramics. Imported dishes of Chersonesian production in Olbia represented by the compact groups of table jugs with painting and small container in the form of flasks. Painted dishes presented by jugs of various shapes with floral ornament or horizontal stripes red or brown color located mainly in the middle part of vessel. Similar pottery is known in Chersonesos and in the settlements of its chora, where it belongs to mass ceramics material.

Based on the results, should also review the thesis of Chersonesos and Olbia conflict. Military conflict between Chersonesos and Olbia has very local character, given the proven economic relations between polises at Hellenistic time based on the materials of the settlements of Chersonesian chora, in particular Maslyny settlement and Olbia.

Thus, based on the analysis of tableware from Olbia and from Maslyny settlement of Chersonesian chora, which consists mainly of gray-ware products and painted jugs, we found out that between these polises existing trade and economic relations in the Hellenistic period. Moreover, we can talk about the existence of northwestern vector of Chersonesian trade, which was directed to ancient polises in the Northwestern Black Sea region.

Keywords: Ancient time, North Black Sea region, Tauric Chersonesos, Olbia, Maslyny, grey-ware pottery, painted pottery

Рецензенти:

Буйських А.В., д.і.н., ст. наук. співр.

Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук. співр.

Надійшла до редакції 30.09.2016 р.

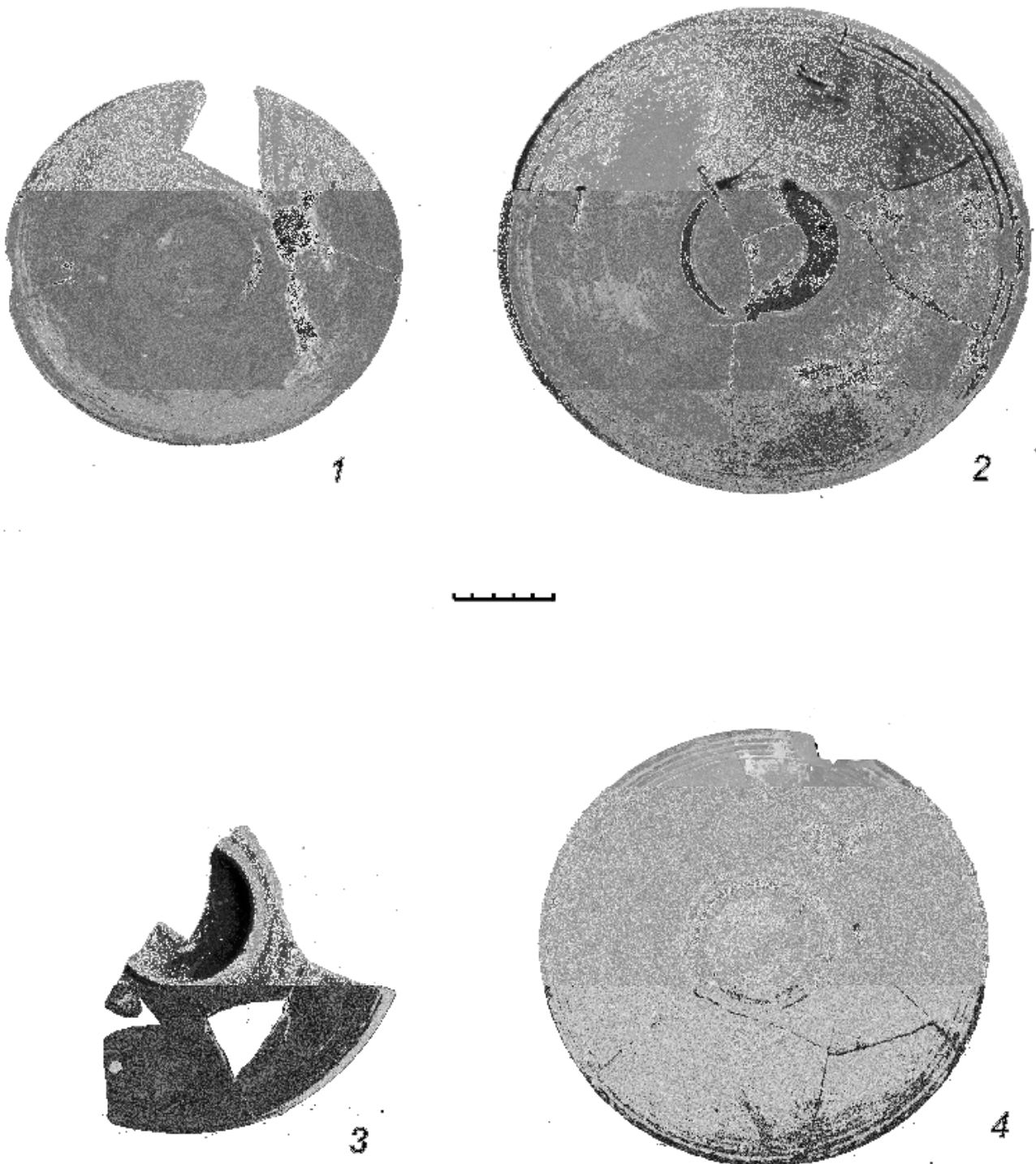

Рис. 1. Сіролощені рибні блюда ольвійського виробництва з поселення херсонеської хори Маслини

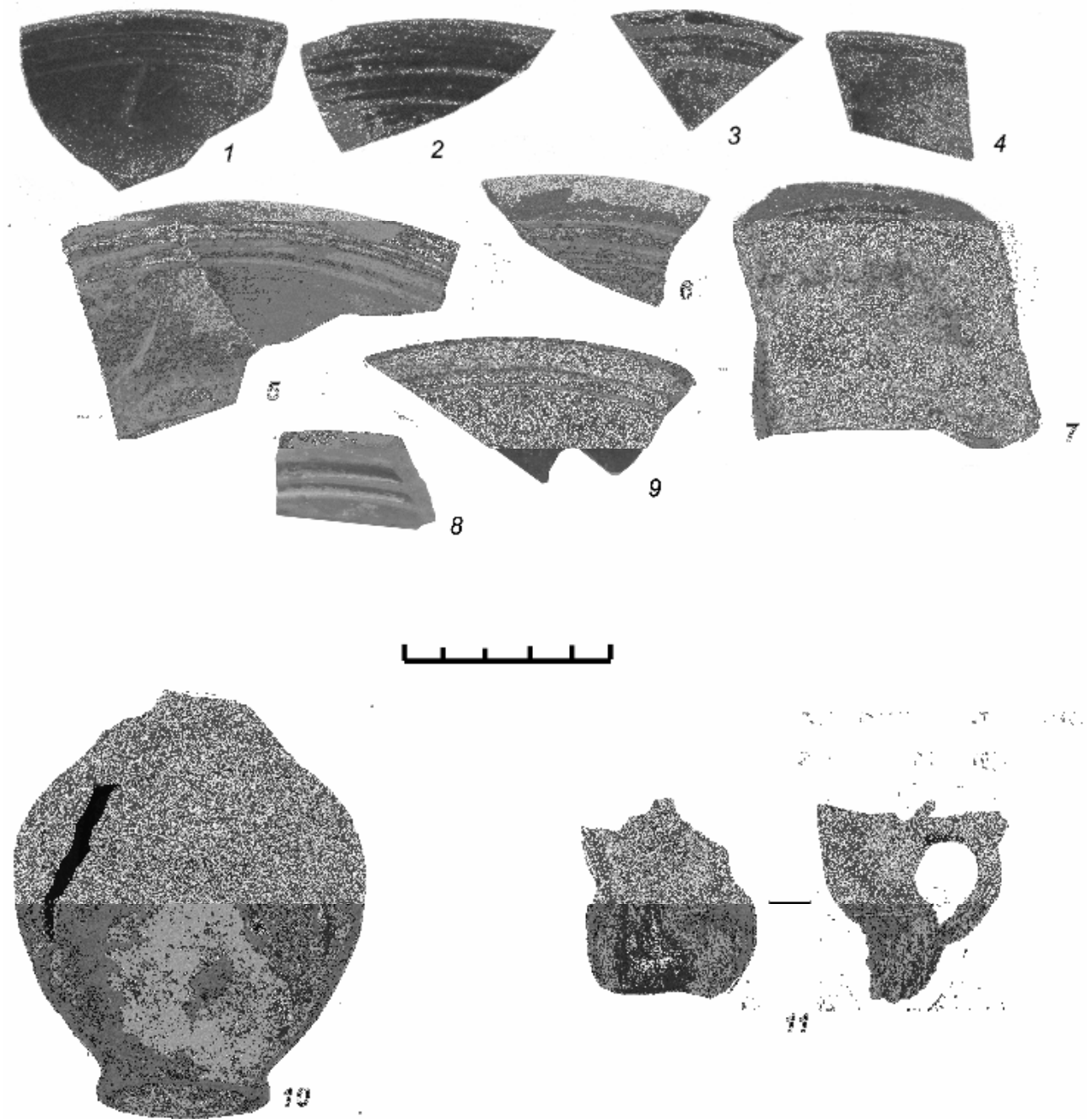

Рис. 2. Сіролощена кераміка ольвійського виробництва з поселення херсонеської хори Маслини (1-9 – фрагменти рибних блюд; 10-гличик; 11-канфар)

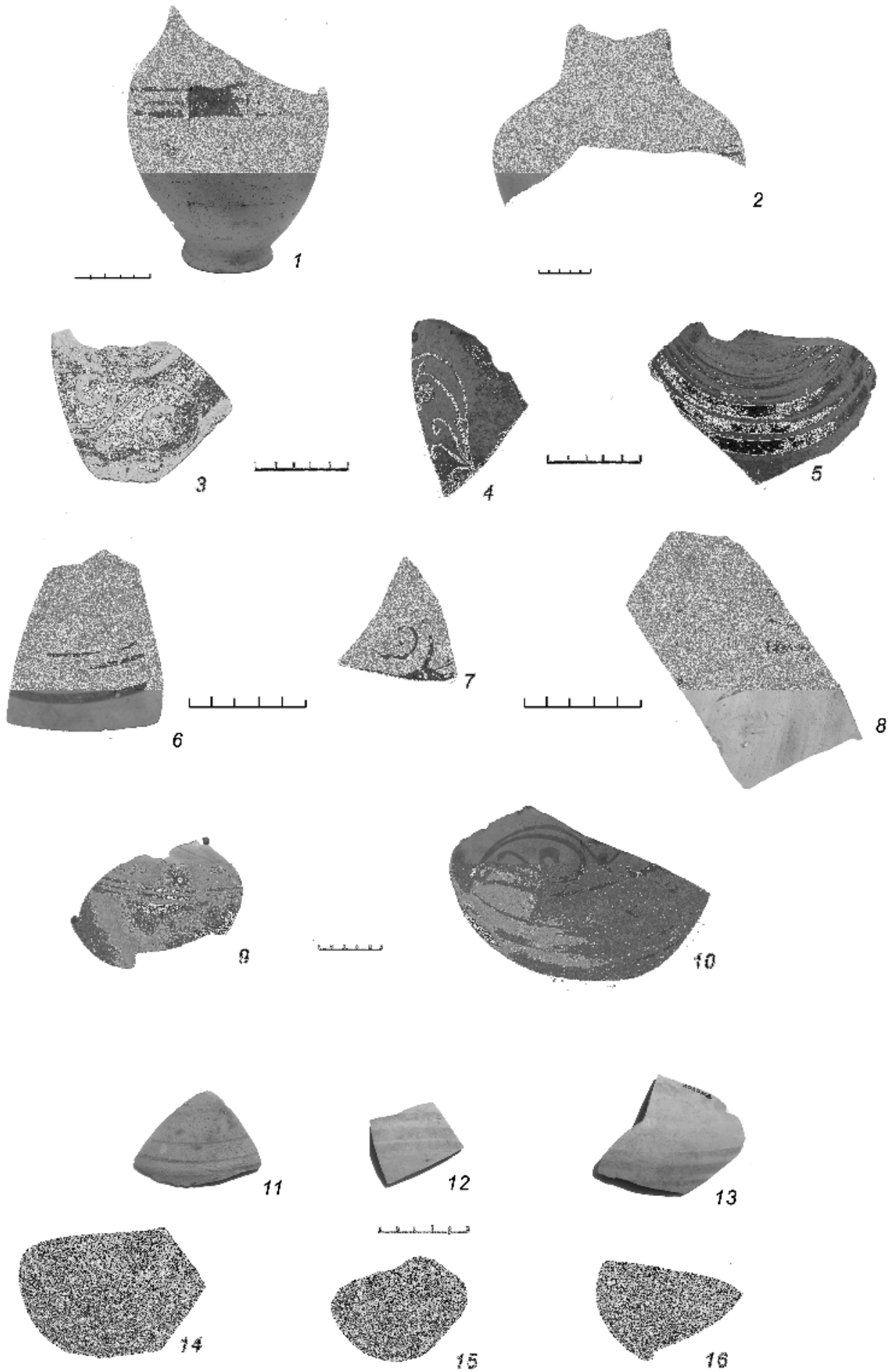

Рис. 3. Фрагменти розписних глеків херсонського виробництва з Ольвії

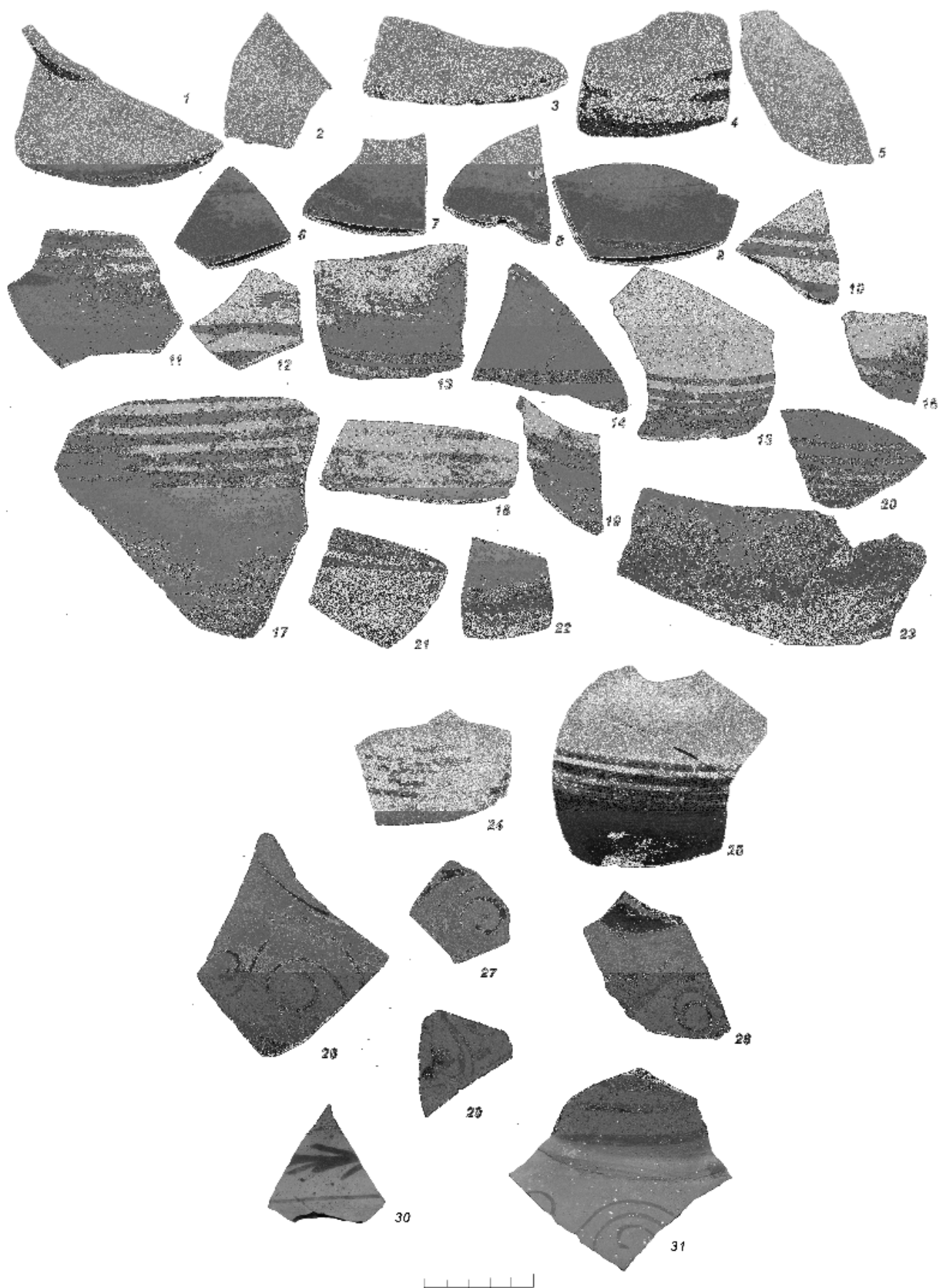

Рис. 4. Фрагменти розписних глеків херсонського виробництва з поселення Маслини

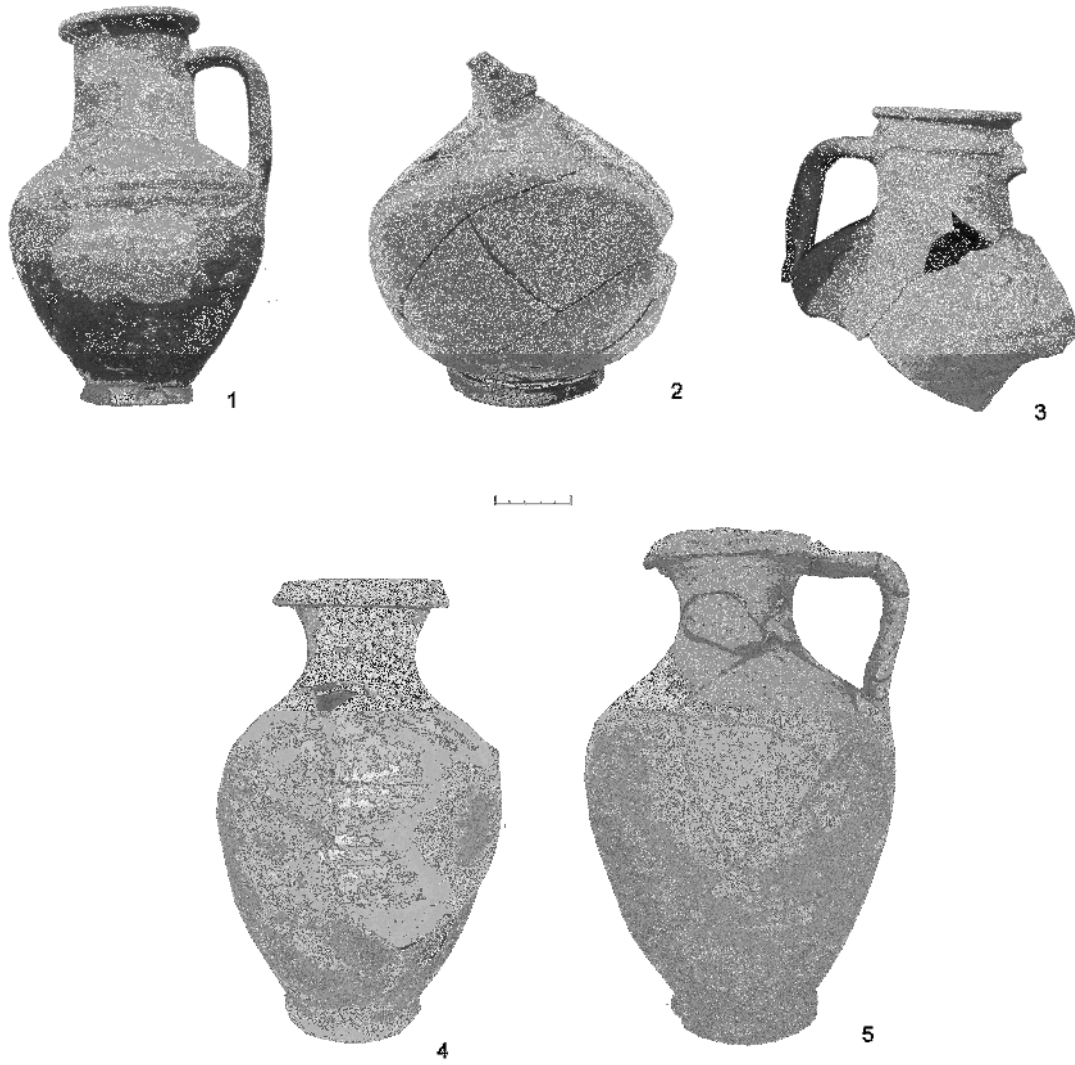

Рис. 5. Розписні глеки херсонського виробництва з поселення Маслини